

Szent István az államalapító és művelődésalapozó

„Hogy megvirradt Isten szentséges szülő-anya, Mária mennybevitale után az ötödik nap, összegyűlt a templomban a király a főemberekkel, a papság a főpapokkal; először gyász- misét mondtak, majd elmozdítva a padlóból kiemelkedő márványtáblát, végül is lementek a koporsóig, s annak felnyitásakor az édes illat oly hévsége árasztott el minden jelenlévőt, hogy azt hitték, az Úr paradicsomi gyönyöreinek közepébe ragadtattak.”

E szavakkal kezdi *Hartvik*, *Kálmán* király püspöke, legendájában az 1083-as esztendő augusztus huszadikjának leírását. Ezen a napon avatták ünnepélyesen a székesfehérvári bazilikában szentté Magyarország első királyát, *Istvánt*. A kanonizációs eljárásnak, vallási okokon túl – hiszen így az országnak nemzeti szentje lett, mint *Szent Vencel* Csehország-

nak – politikai célja is volt. A szentté avatást pártoló *László* király így demonstrálta, hogy magát *Szent István* örökösének tekinti.

Miért tartotta fontosnak *László* az ideológia területén hangsúlyozni, félretéve a *Vazul*-ágban bizonyára meglévő ellenérzéseket, hogy magát a Szent István-i hagyaték letéteményese-ként kezeli? Feltehetően azért, mert *István* állam- és egyházzervezői munkájának eredményei, a halálát követő zűrzavaros esztendő-k ellenére, kellő alapot teremtettek a magyar ál-lamiság fennmaradásához, szilárd pilléreként szolgálva *László* uralmát is.

Állam és egyház. Szétválaszthatatlan egysé-gei a középkornak. Magyarországi megszer-vezésük *István* király nevéhez fűződik, aki erős kézzel kormányozva alattvalóit, lerakta a ma-gyarság megmaradásához elengedhetetlenül szükséges két intézmény alapjait.

Magára a keresztény hitre való áttérés már jóval *István* uralkodása előtt elkezdődött. A 10. század közepén a magyar előkelők a kereszténység felvételében a német expanziós politika harc nélküli kivédését látták, és érthető módon nem a velük ellenséges hatalomhoz, hanem *Bizánc* felé fordultak térítőkért. *Bibor-banszületett Konstantin* is pártolta a görög ritu-sú kereszténység magyarországi terjesztését, igaz ennek politikai okai voltak elsősorban: egy új szövetséges nyerése Bulgária hátában. Ha-sonlóan a későbbi nyugati térítésekhez, az át-térést a főemberek kezdték: 948-ban a Bizánc-ba érkező *Bulcsút* és *Tormást* a császár megke-resztelte. A bizánci eredetű régészeti emlékek – kereszték, pénzek, templomépületek – bizo-nyítják, hogy a térítés a köznépre is kiterjedhe-tett. Hogy ez azonban nem érintette a társada-lom egészét, és hogy hatékonysága elenyésző volt, jól érzékelteti az a tény, hogy a 960-as évek után, a bizánci-magyar viszony feszültté válásakor, a görög orientáció abbamaradt, az arkadiopoliszi ütközet 970-ben pedig véglege-

Molnár C. Pál fametszete

sen lezárta a kalandozások hosszú ideje tartó folyamatát. A fejedelmek elvesztették a pénzszerezésnek ezt az erőszakos módját. Tehették, mert az ekkorra kialakuló szolgálói falvak rendszere már gazdasági támaszt biztosított számukra, a kezdeti tapogatózások a kereszténység felvételére pedig megnyitották az utat Európa felé, igaz még eldöntetlenül állt a nagy kérdés: Bizánc vagy Róma lesz a kapocs.

A latin térítés megindítását egy, a 12. században készült görög forrás így írja le: „Csakhamar keletről, északról és délről számos nép tört elő, sok rázkódás és ijedelem fogta el a görögök birodalmát, úgy hogy ezt a peon népet hamarjában nem tudták megerősíteni a [keresztény] hitben. És saját nyelvükön írott könyveik nem valának. Mely rájuk nézve alkalmas tétlenségét a görögöknek látván a latíkok, Rómából felkerekedtek s a többi velük szomszéd nemzeteket: a hunokat és ipidákat könyveikkel és írásaikkal istentelen hitőkre térítették.”

A megtérés – a béke feltétele

Valójában mi készítette István apját Gézát, hogy a keresztény térítőket behívja az országba? Hasonlóan a 10. század közepi görög térítés idejéhez, most is a nemzetközi politika tette nyilvánvalóvá a fejedelmek, hogy mivel a 972-ben szövetséget kötött két császár – *Tzimiszkész János* és *Nagy Ottó* – birodalmi harapófogszerűen fogják közre az országot, a béke feltétele nem lehet más, csak a krisztianizáció.

Míg *Géza* idején a térítésben az erőszak kapott nagyobb szerepet, hiszen előbb le kellett rombolni a pogány kultusz építményeit, el kellett hallgattatni a régi hit védelmezőit, addig *Istvánnál* már az egyházi szervezet kiépítésével is találkozunk. Az egyházmegyék 1001 és 1009 körüli alapítása megadta a magyar egyház szervezeti kereteit. A hét korai István kori püspökség – az esztergomi, a veszprémi, a győri, a pécsi, a kalocsai, az egri és az erdélyi –, valamint az 1018 és 1030 között kialakított három püspökség – a váci, a csanádi és a bihari – alkotta a magyar egyházszervezet alapját.

Az István kori térítést a világi papok és a szerzetesek egyaránt végezték, a kezdeti időben minden bizonnyal tolmácsok segítségével. A külföldről érkezett egyháziak mellett azonban igen hamar feltűnhettek az országban kiképzett szerzetesek és papok is. Erre utal *Mór*

pécsi püspök visszaemlékezése is, aki István korában iskolásként Pannonhalmán élt, feltehetően több társával együtt, akik aktív részt vállalhattak a keresztény hit elterjesztésében. A püspöki jogú apátság alapításának az lehetett az egyik legfontosabb célja, hogy megfelelő számú és képzettségű térítőt képezzen.

Vitatott kérdés, hogy a magyar egyház intézményeit a clunyi monostorból szétáradó reformszellem érintette-e. Ennek a feltevésnek ellentmondani látszik az a tény, hogy az egyházszervezésben tevékenyen résztvevő klerikusok inkább a lotaringiai reformtól érintett területekről érkezhettek Magyarországra. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar egyház még csak a kialakulás stádiumában volt a 11. század első évtizedeiben, nem volt mit megreformálnia a clunyi mozgalomnak. (A név szerint ismert egyházszervezőkről, mint például *Adalbert* vagy *Asztrik*, sem lehet megmondani, melyik irányzathoz tartoztak.)

Természetesen a kereszténység terjesztése az állam képviselőinek bekapcsolása nélkül elképzelhetetlen lett volna. A pap és az ispán közösen felügyelték a vasárnap megtartását, valamint a templombajárást. *István* törvényei pedig kiszabták a megfelelő büntetést a keresztény vallás ellenségeire. A püspökségek központjainak és a vármegyék székhelyeinek egybeesése jól mutatja az állam és az egyház szoros kapcsolatát. Alsóbb szinten, az esperességek-nél is hasonló tapasztalni, hiszen a vármegyék és az esperességek területe általában fedi egymást, valószínűleg ez a jelenség *István* korában még nem volt általános, de gyökerei ide vezethetők vissza.

Milyen volt *Szent István* állama? A források szűkszavúsága miatt igen keveset tudunk róla. Rekonstruálni csak *István* törvényeiből lehet, hiszen itt utalásokat találni nemcsak működésére, hanem intézményeire is.

A *Szent István*-i állam központi szerveiről nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A legtöbbet emlegetett királyi tanácsról is csak feltevéseink vannak. *István* ránk maradt első és második törvénykönyvében több esetben utalnak a tanács szerepére. Tagjai a főemberek voltak, kiegészülve a magasabb egyházi méltóságot viselőkkel. A törvényszöveg megfogalmazása sejteti, hogy kifejezetten tanácsadói testület volt, a király, mint az ország legnagyobb birtokosa, döntő szóval bírt az ország dolgaiban, kérésüket figyelembe vehette, de nem volt rá nézve kötelező azok teljesítése. Mivel az uralkodó többnyire utazva igazgatta

országát, a tanács személyi összetétele változó volt, bizonyos ügyekben kisebb rangú emberek is a tagjai lehettek. Az *Intelmek*ben az ismeretlen szerző *István* nevében, feltehetően a király véleményeként is, így ír a királyi tanácsról, bizonyosságul annak fontosságára: „A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönt el királyi sorsokat, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat. Minthogy pedig a tanácsnak ekkora haszna van, ostoba, pöffeszkedő és közepszerű emberekből összeállítani, én úgy vélem, mit sem ér; hanem a tekintélyesebbek és a jobbak, a bölcsőbbek és a legmegbecsültebb vének ajkán formálódjék és csiszolódjék.”

Az állam megszervezése és a könyvek

A helyi igazgatás legfontosabb szerve a vármegye volt. Kialakulása valószínűleg már *István* előtt elkezdődött, de végleges formáját a király szervezőmunkájának következményeként nyerte csak el. Az uralkodó a vármegyén keresztül gyakorolta a törvénykező és a végrehajtható hatalmat, vezetője, az ispán az állam képviselőjeként vezette a rábizott területet. Ellenőrizte a templombajarást, elvette a vásárnap ökrökkel dolgozók állatait – munkájáról csak ennyi konkrétumot tudunk *István* törvényei alapján. Az alárendelt várnépek szolgáltatásai a vármegye székhelyeül szolgáló vár ellátását biztosították.

István második törvénykönyve említi meg először az udvar intézményét. „Ha [a király] a rabszolgák közül valakit királyi udvar vagy vár élére állít, annak tanúskodását az ispánok között kell elfogadni” – írja a törvény írója. A korai középkor az udvaron elsősorban a királyi udvartartást értette: az uralkodó közvetlen kíséretét. Az udvar azonban a királyt és kíséretét ellátó szervezetet is jelentette az ott élő szolgáknépekkel együtt. (Ilyen vidéki birtokközpontokra utal a fenti idézet is.)

A királyi hadsereg megléte nyilvánvaló, hiszen *István* sikeresen védte meg az országot. A vármegyék csapatai, egyes segédnépek, valamint az előkelők kísérete jelenthette a királyi haderő legértékesebb részeit, kiegészülve az uralkodó testőrségével.

István az állam és az egyház megszervezésé-

vel, a feudalizmus alapjainak lerakásával, Magyarországot nemcsak gazdaságilag és politikailag kapcsolta a keresztény Európához, hanem a nyugati egyház nyelvén, a latinon keresztül a *művelődés* terén is.

A Nyugatról érkezett térítő és szerzetesek nemcsak könyveiket hozták az országba, hanem a hagyományosan kora középkori irodalmi műfajok ismeretét is. A jogtörténeti kutatás megállapítása szerint *István* első törvénykönyvének első öt cikkelye szó szerinti átvétel a 847-es mainzi zsinat határozataiból, és a 9. században hamisított Pseudo-Isidorusi gyűjteményből. *István* törvényei ugyanis nagyrészt önálló alkotásnak foghatók fel, de az ismeretlen szerkesztő előtt ott voltak a nyugati törvényeket és zsinati határozatokat tartalmazó kötetek.

Névtelen *István* írnoka is (a diplomatikusok *Heribert C*-nek nevezik), aki *III. Ottó* udvarából került Magyarországra, és aki többek között a pannonthalmi alapítólevelet is írta.

Hamarosan megindult azonban a hazai klerikusképzés is. A templomok szertartáskönyvekkel való ellátása a püspökökre hárult, ezek vagy külföldről érkezhettek az országba, vagy – ami valószínűbb – a püspökségi központokban már kiképzett, grammatikában járatos kódexírók keze munkáját dicsérik. *Bonipert* pécsi püspök *Hilduin* révén *Priscianus* latin grammatikáját kérte *Fulbert* chartres-i püspöktől, feltehetően az iskolások képzésére használva azt.

Az egyháziak tanítása hasonló módon indulhatott el, mint ahogy arról *Szent Gellért* nagyobb legendája, igaz jóval később írt: „Egy napon harminc újonnan megtért ember jött a püspökhöz, és kérte, hogy vegye magához fiaikat, taníttassa őket tudományokra, és szentelje papokká. Befogadta és Valter mester kezére bízta őket, alkalmas házat adva nekik, hogy ott a nyelvtan és zene tudományába bevezesse őket.”

Szent István korából maradt ránk az államelméleti munkák műfajába sorolható, a királytűkrök mintájára készült *Intelmek* is, amelyben az uralkodás tapasztalatait hagyományozza a király fiára, *Imre* hercegre. Hittudományi tevékenységet jelenlegi ismereteink szerint csak *Gellért* folytatott, *Deliberatioja* ennek megfelelően fontos teológiai munka.

Az írásbeliség és a latin nyelvű irodalom mellett, a kereszténységhez csatlakozás követ-